

да фальклорна-этнаграфічнага матэрыялу быў заканамерным, надзвычай плённым" [6, с. 143].

Камічны эфект у драме дасягаецца ўжываннем розных вербальных сродкаў, найважнейшыя з якіх наступныя.

Іранізмы. Іранічная канатацыя моўных адзінак выяўляецца з дапамогай вербальных і невербальных актуалізатараў:

1. [Дораш:] Ой, ды не злуй, баярын. Гэта ён [Машэка] праз дурноту сваю. Бадай цябе гэтак чорт на той свет штурхануў. (Ганна крадзеца за кустамі.) Чакай, чакай. Так і ёсць, баярын, Ганна тут. Хе-хе-хе... **Красачкі збіраеш?** Бач, **русалачка якая**... Паказчыкам іранічнага ўжывання вылучаных фрагментаў рэплікі з'яўляецца трыплікаваны выклічнік хе-хе-хе і сітуацыйны кантэкст (вядома, дзеля чаго сюды прыйшла Ганна, – каб сустрэцца з баярынам).

2. [2-і хлапец:] А я, па-твойму, непрыгожы? [1-ы хлапец:] Тваёй **прыгажосцю** ў каноплях вераб'ёў пужаць. [Усе:] Ха-ха-ха. 1-ы хлапец з іроніяй ставіцца да слоў 2-га хлапца, пытанне якога азначае, што ён лічыць сябе прыгожым. Постпазіцыйны выраз Тваёй прыгажосцю ў каноплях вераб'ёў пужаць (рэпліка 1-га хлапца) і трыплікаваны гукапераймальны выклічнік ха-ха-ха (рэпліка Усіх) сведчаць пра іранічную ацэнку 2-ім хлапцом і Усімі прыгожасці свайго суразмоўніка.

Дораш паабяцаў Машэку, што, калі сцямнее, ён зможа ўпотаі завесці яго да Ганулі, пры гэтым дадаў: Вось, бачыш, які я добры. Ведаючы, хто такі насамрэч Дораш, Машэка з іроніяй ацаніў яго дабрню: Ну-ну... але... ты **вельмі добры**... І ў сваёй **бязмернай дабрні** мяне пасля на дно Дняпра? Ці так? [Дораш:] Адкуль узяў ты гэта? [Машэка:] Маўчы! У, гадзіна, баярскі ты падсылак! Прадажная душа! (Замахнуўся.) Эх! Вось тут і смерць табе! (Душыць яго.) Пра іранічнае ўжыванне вылучаных спалучэнняў сведчыць шэраг актуалізатараў – вытрымак з рэплік Машэкі: мяне пасля на дно Дняпра?; У, гадзіна, баярскі ты падсылак! Прадажная душа!

У наступнай рэпліцы як іранізм ужыты назоўнік цар (іранічная канатацыя выяўляецца з дапамогай постпазіцыйнага трыплікаванага гукапераймальнага выклічніка ха-ха-ха і спалучэння без царства): [Ведзьма:] Ха-ха-ха! Ці бачыш, які? Ты раней адваю маю падземную пячору да запануў над цэлым лесам, тады і вымагай вернасці маёй. А то – **цар**... ха-ха-ха... без царства...

Часам іронія пераходзіць у з'едлівую, знішчальную насмешку – сарказм: [Мікола:] Так, так, Машэка!.. Сцяпан, не выдавай! Крышы іх, гадаў!.. [Ключарка:] Самлёў баярын. Ха-ха-ха! Што, не спадзяваўся? Зразумела, не як спачуванні гучаць словы Ключаркі самлёў баярын, пра што сведчыць трыплікаваны выклічнік ха-ха-ха!

Адзін з хлапцоў паведамляе, што Ганна вельмі спадабалася баярыну, таму ён прыставіў яе служыць яму ў святліцы. Вось як рэагуюць на гэтае паведамленне хлопцы і дзяўчаты: [4-я дзяўчына:] А-ей! Няўжо? [1-я дзяўчына:] Дык вось як! [Ганна:] Пакінь. (Садзіцца на калоду.) [1-я дзяўчына:] Чаго - "пакінь". Бачыш, аж засаромелася – відаць, што праўда. [1-ы хлапец:] Ну і Ганна! Ха-ха-ха-ха! Іроніяй напоўненыя словы 1-га хлапца **Ну і Ганна!** (сведчанне гэтага – выклічнік-кваліфікатар ха-ха-ха-ха!).

Гумарызмы. У гэсе сустракаюцца вербальныя сродкі, з дапамогай якіх перадаюцца розныя адценні гумару, пераважна зычлівасці: [1-я дзяўчына:] Цябе, Дораш, **казою** трэба **прыбраць**. [Дораш:] Казою? Калі ўжо прыбірацца, дык **каралём заморскім**; [Няня:] Падобны, цьфу! Аж глянуць страшна. Недарма дзяўчаты жахуць, што цябе лясун па лесе валачуць... Пачуў, мабыць, свайго... У, рыжы! [Дораш:] Бабуля, ты не злуй. **Давай пажэннімся**. [Няня:] Цьфу! (Выходзіць.) [Дораш:] Ха-ха-ха! Зласлівая бабуля.

Гумарам перасыпаны рэплікі персанажаў пад час заканчэння шчадроўкі: [Дораш:] Прасіўся я быць шчадрай – не ўзялі... [Усе:] Ха-ха-ха! [1-я дзяўчына:] А шчадра добрая з яго была б... Глядзіце, **рыжая**. Ха-ха-ха! [2-я дзяўчына:] **З бародкаю казлінай**. [Усе:] Ха-ха-ха! [Дораш:] Дык што ж? Не замінае барада!.. [1-я дзяўчына:] Ён праўду кажа – мы ўсю бараду павыдзіраем. [2-я дзяўчына:] **Па валасочку**. Дзяўчаты, гэі, **цягнуце!**

V.I. Рагаўцоў (з. Магілёў)

ВЕРБАЛЬНЫЯ СРОДКІ КАМІЧНАГА Ў ДРАМЕ ЕЎСЦІГНЕЯ МІРОВІЧА "МАШЭКА"

Е. Міровіч – беларускі драматург, рэжысёр, педагог, адзін са стваральнікаў беларускага тэатра. Ён напісаў на беларускай мове п'есы "Кастусь Каліноўскі" (пастаўлена ў 1923 г., экранізавана ў 1928 г.), "Каваль-ваявода" (пастаўлена ў 1925 г.), "Кар'ера таварыша Брызгаліна" (пастаўлена ў 1925 г.), "Перамога" ("Хроніка нашых дзён", пастаўлена ў 1926 г.), "Запяюць верацёны" (пастаўлена ў 1928 г.), "Лён" (пастаўлена ў 1932 г.). У 1934 г. апублікаваў п'есу "У вясковую ноч" (ставілася гурткамі самадзейнасці). У 1957 г. выйшаў зборнік "П'есы" [1, с. 385].

Драматургічныя творы Е. Міровіча "вызначаліся жанрава-тэматычнай шырынёй, сцэнічнасцю, глыбінёй пранікнення ў псіхалогію герояў" [2, с. 466].

Як адзначае У. Няфёд, "п'есы Е. Міровіча, незалежна ад таго, напісаны яны на тэмы з гісторыі, фальклору або сучаснага жыцця, прасякнуты духам народным, і таму іх нацыянальная прыналежнасць вызначаецца далёка не адной толькі беларускай мовай" [3, с. 121].

Асноўная заслуга Е. Міровіча як беларускага драматурга – "у стварэнні ім беларускай фальклорна-геаграфічнай і нацыянальна-гістарычнай драмы" [1, с. 308].

П'еса "Машэка" (пачатковая назва "У часы даўнейшыя") – першы драматургічны твор на беларускай мове. Напісаны ён у 1922 г. паводле вядомай беларускай легенды пра асілка Машэку, якую запісаў у Магілёве фалькларыст-этнограф П.В. Шэйна. П'еса пастаўлена ў 1923 г. Беларускім дзяржаўным тэатрам (БДТ), мае два варыянтны. У зборніку "П'ес" драматурга змешчаны тэатральны варыянт. Першы варыянт, напісаны белым вершам, таксама ішоў у тэатры, але нядоўга. Спектакль быў паказаны ў Маскве ў 1923 г. [4, с. 341].

Адступаючы ад вядомай народнай легенды ў запісе П.В. Шэйна, дзе Машэка "выступае як звычайны разбойнік, грабежнік, забойца вінаватых і невінаватых", у п'есе Е. Міровіч стварыў вобраз "народнага заступніка, барацьбіта за праўду і справядлівасць супраць памешчыкаў-прыгоннікаў" [5, с. 69].

П'еса "Машэка" як і "Каваль-ваявода" "адыгралі вялікую ролю становленні выяўленчых традыцый беларускай драматургіі. Яны з відавочнай пераканальнасцю даказалі, што зварот нацыянальнага сцэнічнага мастацтва

Дораш прапануе дзяўчаткам ў Цярэшку гуляць. [1-я дзяўчына:] Ха-ха. Дораш, мабыць, **хоча ажаницца**. [Дораш:] Каму ж не хочацца? Пэўне і ты не адмовілася б ад мяне. **Губы, мусіць, свярбляць, пацалунку просяць**. [Усе:] Ха-ха-ха! [1-я дзяўчына:] **Ці ўжо не твайго?** [Дораш:] А што ж, **мой пацалунак салодкі, як мёд**. (Гоніцца за 1-й дзяўчынай, ловіць яе.) Пакаштуй! [1-я дзяўчына:] Ой, **загрызе мяне!**

1-ы хлапец, пераапануты цыганом, пачынае скакаць, "кабыла" таксама: Ну, баярын, давай коні мяняць. Мая сівая, **як бяжыць, дык зямля дрыжыць**, а як паваліцца – ляжыць. (Усё гэта паказвае кабыла.) Давай мяняць. **Давай сала, каб кабыла не прыстала**. Для стварэння гумару выкарыстаны прыём гіпербалізацыі, пашыраны ў фальклоры: Мая сівая, як бяжыць, дык зямля дрыжыць, алагізм: Давай сала, каб кабыла не прыстала (вядома, што кабыла сала не есць).

Зычлівы гумар можа спалучацца са з'едлівым: [Дораш:] Сцёпачка! Ці ж гэта ты? (Уваходзяць усе разбойнікі.) [Сцяпан:] Глядзіце, браты, **баярскі прыхвасцень** да нас у госці трапіў. [Усе:] Дай **паказывчам** мы яго. Ха-ха-ха! [Дораш:] Не, не... Няможна... Я казытанна баюся, хе-хе-хе... Даведацца я ішоў, а ён мяне схаліў... Параўн.: (баярскі) прыхвасцень (разм. пагард. 'падхалім, угоднік') і паказывчам ('выклікаем лёгкае нервовае раздражненне, датыкаючыся да скуры').

Фразеалагічныя каламбуры. Ужываецца каламбур, утвораны ў выніку абыгрывання кампанента фразеалагізма з сінанімічным словам: [Дораш:] Даеш ты слова? [Баярын:] Даю. [Дораш:] Дык, значыць, **па руках!** [Баярын:] Куды ты лезеш з бруднай **лапай?** Тут абыгрываецца назоўнікавы кампанент фразеалагізма па руках (разм. 'дамовіліся, згодны') з экспрэсіўна зніжаным сінонімам (бруднай) лапай (разм. груб. 'рукой').

Зеўгмавыя каламбуры. У п'есе сустракаем са своеасаблівай зеўгмавай канструкцыяй: апорны кампанент выступае агульным структурным кампанентам двух простых сказаў. Напр.: [1-я дзяўчына:] Ну, а Дораша **хто кахае?** [2-я дзяўчына:] **Баярская пуга**, на тое ён падлюга. У першым сказе наяўны дзеяслоў кахае рэалізуе ўзуальнае значэнне 'мае вялікае сардэчнае пачуццё да асобы другога полу', а адсутны ў другой рэпліцы дзеяслоў ужываецца з іранічным значэннем 'карае'.

Метафары. Ужываецца аказіянальная метафара, якая вобразна, свежа і разам з тым камічна характарызуе дзеянне персанажа: [Баярын:] Старэнькая, памалу, **рассыплешся...** Ха-ха-ха!.. За што яго ты [Дораша]? [Няня:] Ды ён мяне ўсё крыўдзіць. [Дораш:] Якая ж крыўда тут, што я хачу ажаницца з ёю? Камічны эффект выклікае метафара рассыплешся (перан. 'перастанеш існаваць'), паколькі ўжываецца як аказіяналізм – у дачыненні да жывой істоты. Паказчыкам камічнай канатацыі – трыплікаваны выклічнік ха-ха-ха.

Параўнанні. Асобныя параўнанні (даданыя параўнальна часткі) вобразна, з камічным адценнем характарызуюць суб'ект параўнання (тэму): [Сцяпан:] З той пары без працы **сядзяць малойцы** нашы, **як петухі на седале**.

Комплекснае выкарыстанне вербальных сродкаў камічнага. Такое ўжыванне дае магчымасць дасягнуць насычанага камічнага ефекту:

1. [1-я дзяўчына (ціха):] Бачыце, **Машэка з Ганнаю, як галубкі, буркуюць**. (Падкрадаецца да іх ззаду.) **Гуль-гуль-гуль**. [Дораш:] Цсс!.. (Усе змаўкаюць. Падкрадаецца, лоппае, як певень крыламі, і крычыць.) **Ку-ка-рэ-ку!**.. [Усе (смяюцца):] Ха-ха-ха! Вось дык певень! [Машэка (ускочыў):] Глядзі ты, **певень**, на нож напорашся! [Дораш (іранічна):] Ой, **страшна**. Ой, **напужаў!** Глядзі, Машэка, як угледзіць наш баярын цябе з Гануляю, тады... Вербальныя сродкі камічнага: параўнальны зварот (Машэка з Ганнаю), як галубкі, (буркуюць), вокліч, якім падзваюць галубоў (гуль-гуль-гуль), сегмент рэмаркі – даданая параўнальная частка (Дораш лоппае), як певень крыламі, гукапераймальны выклічнік ку-ка-рэ-ку!.., іранізм певень (паказчык – рэмарка смяюцца і прэпазіцыйны трыплікаваны выклічнік ха-ха-ха!), мімізісны паўтор з саркастычным адценнем певень (пра гэта сведчыць рэпліка Машэкі глядзі ты... на

нож напорашся!), іранізмы страшна, напужаў (паказчык іранічнай канатацыі – спецыялізаваная рэмарка іранічна).

2. [Баярын:] Ну, гуляйце з богам. А ты ідзі за мной. (Выходзіць, за ім ідзе Ганна.) [Дораш:] Бачыў? **Хе-хе-хе!** Чуў? Цяпер ты зразумеў? [Машэка:] У, **пёс паганы!** (Дораш уцякае.) [Усе:] **Ха-ха-ха**. [1-ы хлапец:] Глядзіце, **як пабег**. [2-і хлапец:] **Як заяц спуджаны**. Камічны эффект дасягаецца ўжываннем лаянкавага выразу пёс паганы!, парцэляванай параўнальнай даданай часткі (Дораш пабег) як заяц спуджаны. Камічная канатацыя моўных адзінак актулізуецца трыплікаванымі гукапераймальнымі выклічнікамі хе-хе-хе!, ха-ха-ха.

3. [1-я дзяўчына:] Вось дык Дораш! [2-я дзяўчына:] **Скача, быццам верабей**. Ха-ха-ха! [Няня:] Дый і то **аскубаны**. [Усе:] Ха-ха-ха! У каляднікаў выклікае смех (двойчы паўтараецца ха-ха-ха!), як скача Дораш: параўнанне як верабей, ужытае 1-й дзяўчынай, у рэпліцы няні ўдакладняецца эпітэтам аскубаны.

4. [Машэка:] Стой! Хто з месца сядзе, таго заб'ю. Ну, Ганначка, здарова! Як бачу, на мяне ты не чакала? **Пацешыць** я прыйшоў сваю былую **любку**. Чаго ж ты так сумелася? Хіба Машэка-скамарох не да спадобы? А былі часы – успомні, як белыя ручанькі твае мяне абыймалі... І пацалункамі гарачымі мае ты вусны пакрывала. Каханнем палючы, давала шчасце мне... Баярын чуеш?.. Яна мне аддала сваю дзявочую чэсць, а ты – **разбітую** пасудзіну падбраў, ха-ха! Але і **чарапкі** маюць сваю цану. Вербальныя сродкі камічнага: іранізмы пацешыць, любку (актуалізатары іранічнай канатацыі – постпазіцыйныя сегменты Машэкавай рэплікі Як бачу, на мяне ты не чакала?; Чаго ж ты так сумелася?), экспрэсіўна зніжана перыфраза разбітая пасудзіна – 'нецнатліўка' (пра Ганначку), чарапкі – перан. разм. 'нешта нікчэмнае, не вартае ўвагі' (таму як здзек з баярына гучаць словы Машэкі, што і яны маюць сваю цану).

Такім чынам, для стварэння камічнага ефекту ў драме выкарыстоўваюцца як спецыялізаваныя вербальныя сродкі (іранізмы, гумарызмы, фразеалагічныя і зеўгмавыя каламбуры), так і неспецыялізаваныя (метафары, параўнанні). У выяўленні іранічнага і гумарыстычнага ефекту важную ролю адыгрываюць актуалізатары – вербальны і невербальны кантэкст. Комплекснае ўжыванне вербальных сродкаў камічнага садзейнічае стварэнню насычанага камізму.

ЛІТАРАТУРА

1. *Багдановіч, І.Э.* Міровіч Еўсцігней / І.Э. Багдановіч // *Беларускія пісьменнікі: біябібліягр. слоўн.* : у 6 т. – Мінск : БелЭн, 1994. – Т. 4. – С. 307–308.
2. *Лаўшук, С.С.* Міровіч (сапр. Дунаеў) Еўсцігней Афінагенавіч // *Беларуская энцыклапедыя*: у 18 т. / рэдкал.: Г.П. Пашкоў [гал. рэд.] і інш. – Мінск: БелЭн, 2000. – Т. 10. – С. 466.
3. *Няфёд, У.* Беларускі тэатр / У. Няфёд. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1959. – 400 с.
4. *Міровіч, Е.* Песы / Е. Міровіч; рэдкал. : В. Вольскі, К. Губарэвіч, А. Бутакоў. – Мінск : Дзяржвыд БССР. Рэдакцыя мастацкай літаратуры, 1957. – 343 с.
5. *Семяновіч, А.А.* Еўсцігней Міровіч / А.А. Семяновіч // *Гісторыя беларускай савецкай драматургіі: 1917–1955 гады* : вучэб. дапам. / А.А. Семяновіч. – Мінск : Вышэйшая школа, 1990. – С. 68–90.
6. *Лаўшук, С.С.* Драматургія / С.С. Лаўшук // *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя*: у 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т літ. імя Я. Купалы. – 2-е выд. – Мінск : Беларуская навука, 2001. – Т. 2 : [1921–1941]. – С. 134–166.